

Stimular Preventie-factsheet

*Praktische tips voor ondernemers, managers en bedrijfsleiders
over het schoonmaken van bedrijfsgebouwen*

Milieusparend schoonmaken is mogelijk en levert geld op!

Voor wie?

Deze factsheet is bedoeld voor ondernemers, bedrijfsleiders en managers die willen weten hoe bedrijfsgebouwen minder milieubelastend en goedkoper schoongemaakt kunnen worden met eenzelfde schoonmaakresultaat.

Welke schoonmaakactiviteiten?

Deze factsheet is zowel van toepassing voor bedrijven die de schoonmaakactiviteiten uitbesteden als in eigen beheer uitvoeren. Het gaat over het schoonmaken van interieur, sanitair en vloeren van bedrijfsgebouwen.

Waarom?

- *Weet u wat de kosten van schoonmaken zijn per jaar (arbeid en middelen-verbruik)?*
- *Weet u het verbruik van schoonmaak-middelen en hulpmaterialen per jaar?*

Zo nee, dan laat u kansen liggen. Het is zeer waarschijnlijk dat binnen uw bedrijf besparingsmogelijkheden aanwezig zijn. Hierover leest u op de volgende pagina's meer.

Zo ja, dan heeft u al de eerste stap gezet en helpt deze factsheet kansen voor besparingen op milieugebied en economisch gebied op te sporen en in te voeren.

Inhoud factsheet

- tips voor een efficiënt en milieusparend schoonmaken
- keuze schoonmaakmethode
- lijst van ongewenste stoffen in schoonmaakmiddelen
- extra tips handenwassen
- organisatie voor efficiënt en milieusparend schoonmaken

Milieu

Schoonmaakactiviteiten hebben een negatief effect op het milieu. Geen enkel schoonmaakmiddel is milieuvriendelijk. Tijdens de productie van schoonmaakmiddelen ontstaan watervervuiling, luchtvervuiling en afval. Bij het transport van middelen naar de eind-gebruiker dragen de uitlaatgassen bij tot luchtvervuiling. Het schoonmaken van gebouwen is milieubelastend door watergebruik,

Tabel 1: kengetallen

Gemiddelde schoonmaakkosten per jaar per m² vloeroppervlak bij dagelijkse frequentie (Hago Nederland bv):

- tapijt € 11,57 per m²
- linoleum € 16,20 per m²
- steen € 14,75 per m²

	Hago Nederland bv	Heto schoonmaakbedrijf	Delta Hotel
Gemiddeld verbruik aan schoonmaakmiddelen per schoonmaakuur:	€ 0,20	€ 0,22	€ 0,25 (incl. keuken)
Gemiddeld verbruik aan hulpmaterialen per schoonmaakuur:	€ 0,11	€ 0,09	€ 0,11 (incl. keuken)
Gemiddeld verbruik aan schoonmaakmiddelen per schoonmaakuur (Hago Nederland bv):			
- bij de natte methode	€ 0,54		
- bij de spraymethode	€ 0,29		

Tips voor efficiënt en milieusparend schoonmaken:

1. Voorkom (snel) vuil worden van ruimten

Gebruik goede deurmatten om inloop van vuil te voorkomen. Ideaal is een schraapzone van 1 à 2 meter en daarna een opvangmat voor vocht en fijn vuil over 3 à 4 meter.

Deurmatten zijn o.a. te koop of te huur bij de grotere wasserijen. Stel dienbladen voor koffiekopjes beschikbaar. Dit vermindert het risico van morsen.

2. Maak niet overbodig schoon

Denk na wat, waar en wanneer schoongemaakt wordt. En maak niet standaard schoon omdat het bijvoorbeeld zo is afgesproken. Als de ruimte niet vuil is hoeft deze niet schoongemaakt te worden.

3. Weeg bij aanschaf het schoonmaakaspect mee

Kies voor een onderhoudsarme vloer. Bij deze vloeren zijn de gebruikelijke conserveringstechnieken (aanbrengen waslaag en strippen) niet meer nodig, waardoor het gebruik aan reinigingsmiddelen vergeleken met traditionele vloerbedekking met 90% wordt verminderd. Koop meubilair uit het oogpunt van makkelijk schoon te maken.

4. Kies voor de beste schoonmaakmethode

U kunt kiezen uit drie verschillende schoonmaak-methodes. Voor een overzicht welke schoonmaakmethodes worden onderscheiden en welke methode voor een bepaalde toepassing de beste is, verwijzen wij naar tabel 2: keuze schoonmaakmethodes op de volgende bladzijde.

5. Gebruik microvezeldoekjes

Voordelen van het schoonmaken met microvezeldoekjes zijn besparingen op water, middelgebruik en tijd (doserer is niet meer nodig). Nadeel is een investering in een aantal doeken die regelmatig voor hergebruik in de wasmachine gewassen moeten worden. Voorwaarde voor slagen is dat de mentaliteit van schoonmaakpersoneel en gebruikers verandert omdat een schoongemaakte ruimte niet meer 'fris naar citroen, lavendel e.a. kunstmatige geurstoffen' geurt.

Drie schoonmaakmethodes:

1. **Natte methode:** is de traditionele manier van schoonmaken. U reinigt met een interieurdoekje vanuit een emmer met water en toegevoegde hoeveelheid schoonmaakmiddel. Met de tijd wordt de oplossing in de emmer steeds vuiler. Daarmee verspreidt u vervuiling. Door toepassing van een twee-emmersysteem voorkomt u verspreiding. Het schoonmaakmiddel wordt vaak vanuit de verpakking in de emmer gegoten of via dopjes in de emmer gedoseerd. Overdosereren (tot 40%) is in de praktijk gangbaar. Daardoor is het verbruik aan schoonmaakmiddel hoger dan bij de spraymethode.
2. **Spraymethode:** het schoonmaakmiddel wordt in de gewenste werkoplossing vanuit een sprayflacon op het schoonmaakdoekje gesprayd (en niet op het oppervlak!). De doekjes worden tussentijds gereinigd in een emmer met schoon water. De werkoplossing is veel geconcentreerder dan bij de traditionele natte reinigingsmethode. Ondanks deze hogere concentratie verbruikt u veel minder schoonmaakmiddelen doordat u het middel op het doekje sprayt.
3. **Schoonmaken met microvezeldoekje en zonder schoonmaakmiddel:** met een microvezeldoekje kan zonder schoonmaakmiddel en eenzelfde reinigingsresultaat gereinigd worden. Het microvezeldoekje bestaat uit 70% polyester en 30% polyamide en kan 500 keer gewassen worden (tot 90 °C zonder wasverzachter en chloor). Het doekje wordt klamvochtig gebruikt (niet te nat) samen met één emmer schoon water. Vuil hecht zo goed aan de vezels dat de doekjes na de schoonmaakbeurt niet met gewoon water uitgespoeld kunnen worden. Het dient in de wasmachine gewassen te worden zodat het opnieuw gebruikt kan worden! Het microvezeldoekje is door TNO Reinigingstechnieken getest. Resultaat is dat het de meeste vlekken sneller verwijdert dan het conventionele interieurdoekje in combinatie met het schoonmaakmiddel.

Tabel 2: Keuze schoonmaakmethode

Schoonmaken	Beste keus:	2e keus:	Slechts in uiterste geval:
Interieur	<ul style="list-style-type: none"> microvezeldoekjes zonder schoonmaakmiddel 	<ul style="list-style-type: none"> spraymethode met interieurreiniger en doekje 	<ul style="list-style-type: none"> natte methode met interieurreiniger
Glas/ruitenwissen	<ul style="list-style-type: none"> inzetten met spons, droogtrekken met raamwisser 	<ul style="list-style-type: none"> spraymethode met een middel op waterbasis en met een lage concentratie alcohol en zeem 	<ul style="list-style-type: none"> natte methode met een middel op basis van alcohol of ammonia
Sanitair (dagelijks)	<ul style="list-style-type: none"> microvezeldoekjes zonder schoonmaakmiddel voor wastafels spraymethode met milde sanitairreiniger voor WC's 	<ul style="list-style-type: none"> natte methode met speciale sanitairreiniger 	<ul style="list-style-type: none"> WC's desinfecteren
Sanitair (periodiek)	<ul style="list-style-type: none"> bij goede dagelijkse sanitairreiniger is periodieke sanitairreiniging niet nodig. kalkafzetting met milde zure sanitairreiniger verwijderen 		<ul style="list-style-type: none"> natte methode met sterke zure sanitairreiniger

Schoonmaken	Beste keus:	2e keus:	Slechts in uiterste geval:
Vloerreiniging	<ul style="list-style-type: none"> microvezeldoekjes zonder schoonmaakmiddel (voor stofbinding en lichte vlekverwijdering) stofwissen en stofzuigen 	<ul style="list-style-type: none"> stofwissen en vlekverwijderen met vloerreiniger (moppen) 	<ul style="list-style-type: none"> natte methode met vloerreiniger (schubben en waterzuigen)
Vloeronderhoud	Sterk afhankelijk van soort vloer <ul style="list-style-type: none"> sprayen en opwrijven met pads 		<ul style="list-style-type: none"> overmatig toepassen van gecombineerde vloer- en onderhoudsmiddelen en zinkhoudende polymeren

Indien de spraymethode of natte methode noodzakelijk is dan kiest u vóór schoonmaakmiddelen. Let dan op de volgende tips!

6. Kies voor minder milieubelastende schoonmaakmiddelen

Kies voor schoonmaakmiddelen zonder de stoffen opgesomd in tabel 3. Bespreek dit met uw leverancier of schoonmaakbedrijf. Het productveiligheidsblad van het schoonmaakmiddel is vaak niet voldoende om dit te bepalen. Beter is dit direct aan uw leverancier te vragen.

Tabel 3: Lijst van ongewenste stoffen in schoonmaakmiddelen

voor allesreinigers, interieurreinigers, sanitairreinigers en vloerreinigers

- non-ionische tensiden van het type APEO's, EO/PO blokpolymeren, AEO's met PO en veel EP groepen
- de volgende organische oplosmiddelen: glycolen, glycolethers, andere alcoholen dan isopropylalcohol en ethylalcohol = ethanol
- fosfaatvervangers zoals EDTA, fosfonaten
- sterke zuren zoals zoutzuur, zwavelzuur, salpeterzuur
- sterke basen zoals loog en ammonia
- chloorhoudende stoffen, fosfaten, natriumfosfaat
- conserveermiddelen zoals formaldehyde
- vulmiddelen zoals sulfaten

voor vloeronderhoudsmiddelen

- zinkhoudende polymeren

voor vlekverwijderaars

- xyleen, toluen, gechloreerde oplosmiddelen

7. Maak droog schoon wat kan

Kies voor droog schoonmaken van interieur en vloeren door stofzuigen en stofwissen. Dit bespaart schoonmaakmiddel en water. Voor gladde vloeren maakt een stofwisser beter schoon dan een stofzuiger. Het stof wordt beter verwijderd door microvezelstofwischezen of gaasdoeken die het vuil vasthouden.

8. Hanteer een goed doseersysteem voor schoonmaakmiddelen

Voor het gebruik van schoonmaakmiddelen raden wij aan een 'goed' doseersysteem toe te passen om overdosering te voorkomen. Slechte doseermethodes zijn de 'handmatige dosering of te wel scheutjesmethode', kneepjes in de fles, dosering via maatstreepjes op de fles en via dopjes of kopjes. Vaak wordt dan meer dan 40% overgedoseerd. Overdosering leidt tot een minder goed schoonmaakresultaat (laat strepen achter) en is verspilling van schoonmaakmiddelen. Zie 'goede doseersystemen en toepassing'.

Goede doseersystemen en toepassing

Voor grotere panden zijn goede doseersystemen: het doseerstation en het mobiele doseerapparaat. Een doseerstation is een apparaat dat op de waterleiding is aangesloten. Met een druk op de knop kan het personeel direct de juiste verhouding water/schoonmaakmiddel in een emmer, flacon of sprayflacon aftappen. Een mobiel doseerapparaat is eigenlijk een mobiel doseerstation.

Anders hebben een geïntegreerde doseerkamer in de dop van de fles of een doseerpatroon de voorkeur. Een doseerkamer is een compartiment dat door knippen tot de gewenste hoeveelheid (b.v. 25 ml) gevuld kan worden. Doseerpatronen zijn een afgemete hoeveelheid schoonmaakmiddel die in het sprayflacon gedaan wordt. Dit betekent altijd juiste dosering en het scheelt ook verpakking.

Voor meer informatie voor een op uw situatie afgestemd doseersysteem adviseren wij contact met uw leverancier op te nemen. Ongeacht welke doseersysteem u gebruikt, controle op het uitvoerend personeel door registratie van middelen blijft noodzakelijk.

9. Neem doseervoorschriften van leveranciers niet klakkeloos over

Leveranciers schrijven ruim gemiddelde hoeveelheden voor dosering voor. Bekijk voor uw situatie hoeveel middel nodig is, afhankelijk van vervuilingsgraad en hardheid van het water (op te vragen bij uw waterleidingsbedrijf). Optimaliseer zelf het verbruik op basis van het schoonmaakresultaat. In de praktijk kan hierdoor 25 tot 50% op het schoonmaakmiddelverbruik bespaard worden.

10. Reduceer het aantal verschillende middelen

Bij het schoonmaken van bedrijfsgebouwen zijn over het algemeen niet meer dan 4 verschillende schoonmaakmiddelen nodig (de speciale middelen uitgezonderd):

- allesreiniger of interieurreiniger
- milde sanitairreiniger voor wastafels en wc's
- vloerreiniger indien speciale vloeren voorhanden zijn
- vloeronderhoudsmiddel (voor harde vloeren)

Zorg ervoor dat de producten op elkaar zijn afgestemd. Gebruik niet meerdere merken of soorten door elkaar.

Desinfectie van sanitair (met chloor) is niet nodig

Desinfectie van sanitair is in een kantoor situatie niet nodig. In zwembaden en grote keuken-omgevingen is desinfectie verplicht. Routinematig desinfectie moet vermeden worden.

Gebruik bij voorkeur geen chloor. Minder milieubelastende alternatieven zijn middelen op basis van peroxiden.

11. Gebruik navulbare verpakkingen voor schoonmaakmiddelen

Gebruik voor de schoonmaakmiddelen zoveel mogelijk navulbare flacons. Jerrycans etc. dienen zoveel mogelijk schoon naar de leverancier terug te gaan voor hervulling (rendabel bij jerrycans ≥ 5 liter). Vraag de leverancier de jerrycans mee terug te nemen. Een alternatief is het gebruik van cubitainers (plastic zak in doos). Het gebruik van cubitainers vermindert het verpakkingsafval alleen indien u daadwerkelijk de doos bij het oud papier doet en de plastic zak bij het restafval.

12. Registreer het schoonmaakmiddelen verbruik en blijf monitoren

Hou het verbruik van schoonmaakmiddelen bij en analyseer het verbruik. Dan kunt u gericht onderzoeken of het minder en anders kan. Een schoonmaakbedrijf bespaarde honderden liters schoonmaakmiddel en duizenden chloortabletten nadat het jaarverbruik bij de leverancier was opgevraagd en geanalyseerd en op basis van dit inzicht de nodige acties zijn ondernomen.

13. Gebruik duurzame hulpmiddelen bij het schoonmaken

Gebruik hulpmiddelen zoals werkdoeken, pads en moppen die meermalig te gebruiken zijn. Voorwaarde is dat u beschikt over een mogelijkheid deze in een wasmachine te wassen.

14. Kostenbesparing tijdens schoonmaken

Schoonmaken tijdens kantooruren bespaart op licht, warmte en beveiliging. Indien dit niet mogelijk is raden wij aan met de schoonmaak(st)ers goed af te spreken alleen daar waar nodig licht te laten branden en het licht op gangen en kamers pas aan te doen indien er ook daadwerkelijk wordt schoongemaakt en na het schoonmaken per kamer het licht ook weer uit te doen. Voorkom echter door duisternis veroorzaakte onveilige situaties.

15. Gebruik luchtverfrissers zo min mogelijk

Luchtverfrissers verspreiden geurstoffen die ongewenste geuren uit toiletten overheersen. De stank verdwijnt niet, alleen ruikt u hem niet meer. Vanuit milieuoogpunt is het af te raden luchtverfrissers te gebruiken omdat zij organische oplosmiddelen kunnen bevatten of energie verbruiken. Beter is het goed schoon te maken en geurtjes door ventilatie (of open raam) te mijden.

Indien u toch kiest voor luchtverfrissers:

Uit milieuoogpunt is een periodieke luchtverfrisser beter dan een permanente luchtverfrisser. Die verspreidt minder geurstoffen en verbruikt minder verpakking. Een handmatige/mechanische luchtverfrisser is te verkiezen boven een luchtverfrisser op stroom (uit net of batterij). Kiest u toch voor een luchtverfrisser op stroom kies dan een type dat geschakeld is (b.v. uitschakelt als het licht uitgaat) en niet 24 uur per dag verfrist.

16. Let op de opslageisen van schoonmaakmiddelen

Het kan zijn dat in uw bedrijf naast de neutrale schoonmaakmiddelen ook agressieve middelen worden gebruikt. De opslag van meer dan 25 liter agressieve middelen (Andreaskruis e.a.) moet aan de CPR-15.1 richtlijn voldoen. Dit zijn voorschriften met betrekking tot maximale hoeveelheid in opslag, opslagvoorzieningen, kasten, kluisen voor brandbare, oxiderende, giftige en/of bijtende stoffen. De CPR-richtlijn kunt u bestellen bij Publicaties Arbeidsinspectie 070-3789889.

Extra tips voor handenwassen

Bespaar op zeepverbruik door een zeepschuimautomaat of zeepsprayautomaat

In de praktijk doseert men meer zeep dan nodig voor het handenwassen. Een zeepschuimautomaat zorgt ervoor dat het volume van het zeepconcentraat tot 15 maal wordt vergroot (het lijkt meer dan het is). Een alternatief is een apparaat dat een zeepfilm op de handen sprayt. Zelfs als iemand drie keer sprayt bespaart het apparaat volgens de leverancier tot 60% op handzeep. Verkoop via groothandels.

Tips bij de keuze van een handdroogstelsel:

Uit milieuoogpunt is geen voorkeur uit te spreken voor een bepaald handdroogstelsel (luchtdrogers, katoenen rolhanddoeken of papierdoekjes). Let op de volgende punten: Kies papieren handdoekjes met Nederlands Milieukeur of van 100% gerecycled papier. Neem bij hete luchtdrogers een apparaat dat aan- en uitschakelt met een sensor. Dan blaast het apparaat alleen als er handen onder de blaasopening gehouden worden. En let op het energieverbruik. Zuinige luchtdrogers hebben een vermogen van ca. 1,5 kW of lager.

Let bij de aanschaf van katoenen rolhanddoeken op eisen van het Nederlands Milieukeur.

Organisatie voor efficiënt en milieusparend schoonmaken

Bij de invoering van milieusparend schoonmaken is het handig een stappenplan te gebruiken:

Stap 1: Inventarisatie

Bij de inventarisatie zoekt u antwoorden op de volgende vragen:

1. Wat maakt u schoon?
2. Hoe maakt u schoon (welke schoonmaak-methode)?
3. Wie maakt er schoon?
4. Welke middelen past u waarvoor toe?
5. Wat is de schoonmaakfrequentie?
6. Welke doseermethode wordt gebruikt?
7. Welke hulpmaterialen en machines worden ingezet?
8. Op welk tijdstip maakt u schoon?
9. Wat is het verbruik aan schoonmaakmiddelen en hulpmaterialen en wat zijn de kosten per jaar?
10. Hoeveel m² vloeroppervlak maakt u per jaar schoon?
11. Wat is het verbruik/kosten per m² vloeroppervlak?

Antwoorden op bovenstaande vragen geven u inzicht en aangrijpingspunten voor verbetering. Tevens heeft u de 0-situatie vastgelegd.

Stap 2: Opstellen schoonmaakplan

- Noteer in het schoonmaakplan de gewenste situatie op bovenstaande punten (1. t/m 7.). Neem hiervoor de tips voor milieusparend schoonmaken mee zoals in deze factsheet staan beschreven.
- De keuze voor efficiënt en milieusparend schoonmaken mag niet op zich zelf staan maar moet onderdeel uitmaken van het milieuzorgbeleid van uw bedrijf en van het schoonmaakbedrijf (indien uitbesteed).
- Communicatie van nieuwe manier van werken aan alle medewerkers en schoonmaakpersoneel is belangrijk.

Stap 3: Uitvoering schoonmaakplan en instructie

- Alle oude schoonmaakmiddelen normaal opmaken en daarna overgaan op nieuwe, minder milieubelastende middelen
- Instructie en opleiding van nieuwe manier van werken aan schoonmaakpersoneel (schoonmaakmethode, doseren van middelen). Dit is vaak zeer ingrijpend voor schoonmaakpersoneel.
- Kies een startdatum zodat iedereen weet wanneer nieuwe manier van werken ingaat.

- Het personeel voldoende blijven begeleiden.

Stap 4: Evaluatie

Na circa 2 maanden is het belangrijk een evaluatie te houden en de resultaten aan het personeel terug te koppelen. Probeer kwalitatief en kwantitatief te achterhalen hoe de nieuwe manier van schoonmaken bevalt en wat eventuele belemmeringen zijn. Voor een kwantitatieve evaluatie kunt u denken aan verbruikscijfers, schoonmaakmiddelen en hulpmaterialen (hoeveelheden en kosten). Vergelijk deze cijfers met de cijfers uit de inventarisatie (0-situatie).

Stap 5: Registreer verbruik en kosten en controleer dit

Blijf elk jaar bijhouden hoeveel schoonmaak-middelen, water en materialen zijn verbruikt en maak een analyse van deze cijfers. Stel kengetallen op zoals verbruik of kosten per m² vloeroppervlak en vergelijk met voorgaande jaren. Is het verbruik gestegen of gedaald? Neem eventueel aanvullende maatregelen en motiveer vooral waarom.

Denk aan milieubepalingen bij uitbestede schoonmaakactiviteiten

Indien u de schoonmaakactiviteiten uitbesteedt, neem dan milieubepalingen op in het contract dat u afsluit met het schoonmaakbedrijf.

In het contract kunt u eisen opnemen met betrekking tot:

- de samenstelling van schoonmaakmiddelen (zie tabel 3);
- de wijze van dosering in hoeveelheid en methode;
- de schoonmaakmethode (zie tabel 2);
- de gewenste verpakking (statiegeld en hervulbaar);
- het gebruik van hulpmiddelen zoals duurzame werkdouken;
- het tijdstip van schoonmaken;
- afspraken over controle en uitdoen van verlichting, airco en ventilatie;
- het afvoeren van afvalfracties door de schoonmaak(st)ers zoals papier, glas, gft en restafval.

Waar vindt u meer informatie over schoonmaken?

*Stichting Milieukeur, Postbus 17186, 2502 CD Den Haag, internet: www.milieukeur.nl

Deze factsheet heeft Stimular ontwikkeld op basis van haar ervaring uit preventieprojecten met ondernemers van diverse branches.

STICHTING STIMULAR

Tel: 010-238 28 28

Fax: 010-437 93 03

internet: www.Stimular.nl

e-mail: mail@stimular.nl

Missie Stichting Stimular

De missie van Stimular is dat het MKB blijvend beter presteert op economisch gebied en milieugebied en dat zij bij het nemen van relevante bedrijfsbeslissingen milieuaspecten onderzoekt, onderkent en laat meewegen. Dit noemen we duurzaam ondernemen.

Stimular werkt daartoe met een enthousiast team dat gespist is in het opsporen van milieukansen samen met de ondernemer en zijn medewerkers. Stimular biedt de ondernemer kennis over milieuzaken en een efficiënte bedrijfsvoering en helpt de haalbaarheid van innovaties te onderzoeken. Stimular prikkelt de ondernemer zijn eigen ondernemerskracht te gebruiken zodat deze zelf overgaat tot acties.

Op basis van deze praktijkervaringen ontwikkelt en verspreidt Stimular praktische kennis en nieuwe instrumenten voor het MKB en haar intermediairs.

Eerder verschenen in de serie preventie-factsheet zijn: offsetdrukkerijen, autoschadeherstel-bedrijven, reinigen&ontvetten in de metaal, koelsmeeremulsies, vleeswarenproductie-bedrijven, zeefdrukkerijen, brood- en banketbakkerijen, omgaan met verf voor schilder, omgaan met verf voor spuiters, milieukostenblad voor metaalbedrijven, milieubladen voor de bouw, energiefactsheet stoomketels en milieuwijzer voor intramurale instellingen. De verspreiding van de preventie-factsheets vindt plaats via Stimular. U kunt ze bestellen voor ca. € 5,- per stuk (excl. BTW en verzendkosten) bij Stimular of via onze internet-site www.Stimular.nl.

Medewerking aan de totstandkoming van deze factsheet hebben verleend:

Ondanks de grote zorgvuldigheid die bij het samenstellen van deze preventie-factsheet in acht is genomen, geschiedt het gebruik van deze informatie op eigen risico. Stichting Stimular aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade die voortvloeit uit het gebruik van deze informatie.

© Stichting Stimular, januari 2000 (bijgewerkt in 2005)